

Analysis of the Concepts and Functions of Non-Verbal Communication in Islamic Texts, A Case Study of Jami's Selsele-Ye Al-Zahab Masnavi

ARTICLE INFO

Article Type
Research Article

Authors

Fatemeh Alimoradzadeh¹
Hasan Ali Abbaspour Esfeden^{2*}
Kobra Nodehi³
Tavagh Ghalidi Golshahi⁴

How to cite this article

Fatemeh Alimoradzadeh, Hasan Ali Abbaspour Esfeden, Kobra Nodehi, Tavagh Ghalidi Golshahi, Analysis of the Concepts and Functions of Non-Verbal Communication in Islamic Texts, A Case Study of Jami's Selsele-Ye Al-Zahab Masnavi, *Journal of Islamic Life Style Centeredon Health*, 2023:6(4): 800-811.

1. PhD student, Department of Persian Language and Literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran.
2. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran (Corresponding Author).
3. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Gorgan Branch, Islamic Azad University, Gorgan, Iran.
4. Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Farhangian University, Tehran, Iran.

* Correspondence:

Address:
Phone:
Email: h.abbaspouresfeden@gmail.com

Article History

Received: 2022/11/06
Accepted: 2023/01/10

ABSTRACT

Linguistic communication is usually accompanied by other communication methods such as movement behaviors, which are called non-verbal or extra-linguistic communication. Non-verbal communication in the speech process can have substitute, emphasizing or denying roles, although sometimes they play several roles together. Some researchers consider non-verbal communication more important than verbal communication in some situations; Because the transfer of meanings and meanings takes place more than non-verbal behaviors. Therefore, in this research, an attempt is made to investigate the non-verbal communication in Jami's Al-Zahab through a descriptive-analytical method. Determining the non-verbal components in this Masnava is the main goal and the classification and function of non-verbal communication is a secondary research goal. Communication is one of the main goals of language. The result of this research shows that Jami has used most of the non-verbal communication elements in this Masnavi and the elements that have been used the most are functions related to body movement 204 cases, objects 88, visual communication 86, face concepts 76, lip and mouth concepts 76 and... Also, the studies show that the concepts and messages that were transmitted through this method played a complementary and essential role in the transmission of the desired concepts.

Keywords: Non-Verbal Communication, Syllat Al-Zahab, Jami, Functions.

تحلیل مفاهیم و کارکردهای ارتباط غیر کلامی در

متون اسلامی، مطالعه موردی: مثنوی سلسله‌الذهب

جامی

فاطمه علیمرادزاده^۱

دانشجوی دکتری، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

حسنعلی عباسپور اسفدن^۲

استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران (نویسنده مسئول).

کبری نودمی^۳

استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد گرگان، دانشگاه آزاد اسلامی، گرگان، ایران.

طواق گلدی گلشاهی^۴

استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران.

چکیده

ارتباط زبانی معمولاً با سایر شیوه‌های ارتباطی مانند رفتارهای حرکتی همراه می‌شود که به آن ارتباط غیر کلامی یا برون زبانی می‌گویند. ارتباطات غیر کلامی در فرایند کلام می‌توانند نقش‌های جانشینی، تأکید کننده یا تکذیب کننده داشته باشند، البته گاهی چند نقش را با هم ایفا می‌کنند. برخی پژوهش‌گران، در بعضی موقعیت‌ها، ارتباطات غیر کلامی را از ارتباطات کلامی مهم‌تر می‌دانند؛ چرا که انتقال معانی و منظورها بیشتر از رفتارهای غیر کلامی صورت می‌گیرد. از همین رو در این پژوهش کوشش می‌شود تا از روش توصیفی-تحلیلی به بررسی ارتباط غیر کلامی در سلسله‌الذهب جامی پرداخته شود. تعیین مؤلفه‌های غیر کلامی در این مثنوی هدف اصلی و دسته بندی و کارکرد ارتباط غیر کلامی در آن هدف فرعی پژوهشی است. ایجاد ارتباط از اهداف اصلی زبان است. نتیجه حاصل از این پژوهش نشان می‌دهد که جامی از بیشتر مؤلفه‌های ارتباط غیر کلامی در این مثنوی استفاده کرده است و مؤلفه‌هایی که بیشترین کاربرد را داشته‌اند، کارکردهای مربوط به حرکت اندام ۲۰۴ مورد، اشیا ۸۸، ارتباط دیداری ۸۶، مفاهیم چهره ۷۶، مفاهیم لب و دهان ۷۶ و... است. همچنین بررسی‌ها نشان می‌دهد که مفاهیم و پیام‌هایی که از این روش منتقل شده‌اند، در انتقال مفاهیم مورد نظر نقش کامل کننده و اساسی داشته است.

واژگان کلیدی: ارتباط غیر کلامی، سلسله‌الذهب، جامی، کارکردها.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۸/۱۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۲۰

* نویسنده مسئول: h.abbaspouresfeden@gmail.com

مقدمه

نورالدین عبدالرحمان جامی، عارف و ادیب بزرگ قرن نهم هجری (۸۱۷-۸۹۸) است. «او در هرات به مقام والای ادبی، دینی و عرفانی دست یافت. بی‌شک جامی در فضل و شمار آثار علمی و ادبی در روزگار خود بی‌همتا بود» (۱). آثار بسیاری از این اندیشمند خوش ذوق و پرکار در زمینه نظم و نثر باقی مانده است که همگی آن‌ها نشان از مهارت وی در عرصه سخن دارد. مثنوی سلسله‌الذهب از آثار عرفانی جامی است. در این اثر از شریعت، طریقت، عشق و نبوت از دیدگاه عرفانی سخن گفته شده است. ساختار این منظومه شامل سه دفتر است. دفتر نخست اصول عقاید اسلامی و مذهب اشعری را به درخواست فرزند خواجه عبیدالله احرار که از مشایخ نقشبندیه است، سروده و مفاهیم خدانشناسی و هستی‌شناسی دارد. دفتر دوم ادامه دفتر نخست در معارف و اسرار عشق معنوی سخن گفته و دفتر سوم در موضوع کشورداری و رعیت پروری است (۲). طی سالیان اخیر «پژوهش‌های میان رشته‌ای بسیار مورد توجه قرار گرفته است و در حوزه مطالعات ادبی با وجود پیشینه اندک، از دامنه وسیعی برخوردار است. تحلیل آثار ادبی با این رویکرد افق‌های جدیدی را فرا روی محققان ادبی باز کرده و به تفسیرهای تازه‌ای از آن‌ها منجر می‌شود» (۳). یکی از رویکردهای برجسته در این زمینه علوم ارتباطات است. ارتباط به کلیه فعالیت‌های گفتاری، نوشتاری و حرکتی طلاق می‌شود که توسط فرد برای انتقال معنی به فردی دیگر یا به توده‌ی وسیعی از افراد به کار می‌رود. این انتقال پیام ممکن است فقط یک اطلاع‌رسانی ساده باشد یا این که هدف از انتقال پیام اثرگذاری یا نفوذ بر مخاطب باشد که در این صورت عامل ارتباطی را بر آن می‌دارد تا از این وسیله بسیار کارساز در جهت اقناع یا برانگیختن فرد یا گروه یا توده‌ی وسیع مخاطبان استفاده کند (۴). ارتباط متشکل از کلامی و غیر کلامی بوده و ارتباط غیر کلامی از دو بخش صوتی و حرکات (حالات اشارات) تشکیل شده است. هنگام برقراری ارتباط علاوه بر کلام و صوت، گونه‌گونی چهره، نوع نگاه، حرکات و حالات لب‌ها و ابروها، حالات مختلف بدن و حرکات اعضا (زبان بدن)، اشاراتی است که در انتقال پیام شرکت می‌کند. حتی اگر ارتباط کلامی برقرار نشود، یعنی کلماتی ادا نشود، حالات مختلف بدن و چهره و... وجود دارد که می‌تواند پیامی را منتقل نماید (۵). ارتباط غیر کلامی عبارت است از: پیام‌های آوایی و غیر آوایی که با وسایلی غیر از وسایل زبانی و زبان‌شناسی ارسال و تشریح شده است (۴). این پیام‌ها ۳۸٪ به صوت (لحن، آهنگ، تن، سرعت و...) و ۵۵٪ به رفتار فیزیکی (زبان بدن) اختصاص دارد (همان، ۵۵). غیر از صوت (لحن، آهنگ)، راه‌های ارتباطی غیر کلامی دیگر نیز وجود دارد که شامل زمان (موقعیت زمانی)، فضا (موقعیت مکانی، فاصله، حریم، شامه، بوها)، زیبایی‌شناسی (موسیقی، رنگ)، مشخصات فیزیکی (اندازه و شکل بدن و رنگ

قادیکلانی و پارسایی «تحلیل ارتباطات غیرکلامی در منظومه خسرو و شیرین نظامی» را انجام داده‌اند. ۱۶- غفوری فر، حسینی و قصابی در مقاله‌ای با عنوان «بررسی و تحلیل بازتاب ارتباطات غیرکلامی در خطبه‌های نهج البلاغه» ارتباطات غیرکلامی را در خطبه‌های نهج البلاغه بررسی کرده‌اند. با توجه به بررسی‌هایی که صورت گرفت، مشخص گردید که تاکنون تحقیقی در این زمینه در آثار جامی به ویژه مثنوی سلسله‌الذهب صورت نگرفته است و از این جهت تحقیق حاضر تازگی دارد. همچنین تحقیق حاضر علاوه بر، بررسی و تحلیل ارتباطات غیرکلامی در منظومه مورد نظر و ارائه آمار دقیق، به تاثیر بافت متنی این اثر در کشف مفاهیم و کارکردهای آنان نظر داشته است.

مبانی نظری

ارتباط

ارتباط عبارت است از فراگرد، انتقال پیام از سوی فرستنده برای گیرنده مشروط بر آن که در گیرنده پیام مشابهت معنی با معنی مورد نظر فرستنده پیام ایجاد شود... و فراگرد هر رویدادی است که یک تغییر ممتد در زمان را در زمان نشان دهد یا هر عمل یا نحوه عملی که ممتد باشد. همان سخن هراکلیتوس که می‌گوید یک انسان هرگز نمی‌تواند دو بار پایش را در یک رودخانه بگذارد به همین مطلب اشاره می‌کند؛ زیرا هم او و هم رودخانه تغییر کرده اند (۷). رابرت بولتون نیز معتقد است که ارتباط از عالی‌ترین دستاوردهای بشر بوده است و در گذشته برای انسان اولیه، نه تنها در جهت حفاظت او، و تعامل او با دیگران موثر بوده است، بلکه زمینه ساز فعالیت‌های اجتماعی بشر و نقطه آغازی برای زندگی اجتماعی انسان‌ها نیز بوده است (۸). البته باید خاطر نشان کرد که برقراری ارتباط نیازمند اجزایی است که به صورت زیر تقسیم بندی می‌گردد «الف) پیام دهنده (منبع): برقرار کننده ارتباط. ب) پیام گیرنده (مخاطب): دریافت کننده ارتباط. پ) پیام: محتوا (آن چه که برای ارتباط برقرار می‌شود). ج) وسیله ارتباط: ابزاری که با آن ارتباط برقرار می‌شود. د) بازخورد: واکنش به وجود آمده در گیرنده» (۹).

انواع ارتباط

ارتباط را به دو نوع کلامی و غیرکلامی تقسیم کرده‌اند: «برقراری ارتباط به دو طریق صورت می‌گیرد: ۱- از طریق زبان، با استفاده از واژه‌هایی که بر اساس پیروی دایم از قوانین و دستور زبان به هم می‌پیوندند و جملات را به وجود می‌آورند که به این ارتباط، ارتباط کلامی می‌گوییم ۲- از طریق ارتباط غیرکلامی، یا آنچه ادوارد تی. هال زبان خاموش یا زبان اشاره می‌نامد» (۱۰). همچنین «ارتباط دارای دو شکل نمادین و غیر نمادین است. شکل‌های غیر نمادین ارتباط شامل صداسازی، تماس چشمی، بیان چهره‌ای، حرکات چشم، وضعیت‌های بدنی و لمس است؛ ارتباط نمادین نیز شامل بیانات کلامی، زبان اشاره، ترسیم خطوط، تصاویر، اشیاء و نمادهای نوشتاری است. شکل‌های غیر نمادین ارتباط، رفتارهای پیش زبانی پایه، برای ارتباط نمادین هستند» (۱۱).

پوست) و مصنوعات (لباس، لوازم آرایشی، عینک‌ها، جواهرات و...) است (۶).

از همین رو نگارندگان بر آن هستند تا مثنوی سلسله‌الذهب را مبتنی بر مطالعات بین رشته‌ای مورد بررسی قرار داده و با استفاده از روش توصیفی- تحلیلی شگردهای ارتباط غیرکلامی را در داستان مذکور تحلیل نمایند. همچنین این پژوهش در پی پاسخ‌گویی به پرسش‌های زیر است:

- ۱- جامی در مثنوی سلسله‌الذهب خود به ارتباطات غیرکلامی (زبان‌های بدن) به چه میزان توجه داشته‌است؟
- ۲- ارتباطات غیرکلامی مربوط به انواع زبان‌های بدن، بر رسایی بیش‌تر معنا در سلسله‌الذهب چه نقشی داشته‌است؟

ضرورت و اهداف تحقیق

هدف اصلی این پژوهش بررسی نشانه‌های ارتباطات غیرکلامی در مثنوی سلسله‌الذهب و هدف فرعی دسته بندی، تحلیل نمود و کاربردهای ارتباطات غیرکلامی در این مثنوی است. همچنین آنچه سبب ضرورت انجام این پژوهش می‌گردد این است که انتقال بسیاری از پیام‌ها در متون ادبی از طریقی غیر از ارتباط کلامی صورت می‌گیرد و کشف این نوع از راه‌های انتقال پیام سبب درک بهتر این نوع متون می‌گردد.

پیشینه

تحلیل ارتباط غیرکلامی در آثار ادبی مورد توجه پژوهشگران بسیاری بوده و در این زمینه تحقیقات گسترده‌ای صورت گرفته است؛ از جمله مقالاتی که در این زمینه نگارش یافته می‌توان به این موارد اشاره کرد: ۱- پهلوان نژاد مقاله «ارتباطات غیرکلامی و نشانه شناسی حرکات بدنی». ۲- محمد دانشگر مقاله «نقش ارتباطات غیرکلامی در داستان پردازی مولانا». ۳- آذری و نییان مقاله «تحلیل محتوای ارتباطات غیرکلامی شخصیت‌های آثار برگزیده سیمین دانشور». ۴- مروتی و همکاران مقاله «نوع شناسی مؤلفه‌های ارتباط غیرکلامی در قرآن کریم». ۵- بهنام و همکاران مقاله «گفتار بی‌صدا تأملی بر زبان بدن در غزلیات شمس». ۶- باقری خلیلی و زلیکانی مقاله «تحلیل سیاسی زبان بدن در تاریخ بیهقی». ۷- محققیان و پرچ مقاله «نشانه شناسی ارتباطات غیرکلامی در آیات قرآن کریم». ۸- قبادی و زارع مقاله «ارتباطات غیرکلامی در شعر حافظ». ۹- نیکداراصل و احمدیانی «تحلیل و رمزگشایی ارتباطات غیرکلامی در بوستان سعدی». ۱۰- محمودی مریم و همکاران «ارتباطات غیرکلامی در روایت‌های تاریخ بیهقی» را بررسی کرده‌اند. ۱۱- محسنی و پطرودی مقاله «بررسی و تحلیل ارتباطات غیرکلامی در حکایت حسنک وزیر». ۱۲- قاسم زاده و همکاران در مقاله‌ای با عنوان «مفاهیم و کارکردهای ارتباطات غیرکلامی در شاهنامه» به تحلیل و کارکرد ارتباط غیرکلامی در شاهنامه پرداخته‌اند. ۱۳- اولادی قادیکلانی و پارسایی «تحلیل ارتباطات غیرکلامی در منظومه لیلی و مجنون نظامی» را انجام داده‌اند. ۱۴- افراخته و مدرسی در مقاله «روابط غیر کلامی در غزلیات شمس» انواع رفتارهای غیرکلامی را مورد تحلیل قرار داده‌اند. ۱۵- اولادی

ارتباط کلامی

وزن و لباس و اشیایی که ما استفاده می‌کنیم که هر یک از این موارد می‌توانند در ارتباط ما با دیگران تاثیر گذار باشند. اشاره و حرکت: مطالعه جنبه‌های ارتباطی اشاره و حرکت بدن، جنبش‌شناسی نامیده می‌شود. بنابراین، ما به وسیله حرکات دست، حالت بدن، تنه و حرکات بدنی مانند نحوه راه رفتن، پیام‌هایی را به دیگران منتقل می‌کنیم. پیام‌های حاصله به وسیله این نوع رفتار، زبان اندام نامیده شده است. اگر چه این نوع پیام‌ها یک نظام زبانی را شکل نمی‌دهند. زبان اشاره‌ای ناشنویان یکی از موارد مهم استثنایی است.

چهره و رفتار چشمی: مطالعه جنبه‌های ارتباطی رفتار چشم، ارتباطات چشمی نامیده می‌شود. پیام‌هایی که از طریق حالات مختلف چشم ارسال می‌شود، تاثیر عمده‌ای بر احساسات بیان شده و تعامل‌های کنترل شده میان مردم دارد.

رفتار آوایی: مطالعه جنبه‌های ارتباطی صدا، ارتباطات آوایی یا مطالعه زبان آوایی نامیده می‌شود. برخی از محققان بر این باورند که بیشترین معنی در ارتباطات میان فردی به وسیله پیام‌های آوایی تحریک می‌شود تا پیام‌های کلامی.

لمس کردن: مطالعه جنبه‌های ارتباطی لمس کردن، بساویی و ارتباطات نامیده می‌شود. لمس کردن، یکی از پیام‌های انسانی بسیار قوی در ارتباطات به شمار می‌رود.

فضا: مطالعه جنبه‌های ارتباطی فضا، مجاورت و ارتباطات نامیده می‌شود. که در آن، دو بخش مهم وجود دارد: قلمروجویی و استفاده از فضای شخصی. هر یک از این دو دارای جنبه‌های مهمی از انواع پیام‌هایی هستند که ما می‌فرستیم (۱۳).

اهمیت ارتباط غیر کلامی

در اهمیت ارتباط غیر کلامی باید گفته که: با توجه به پژوهشی که بیردوسیل در زمینه ارتباطات غیر کلامی انجام داده است، تنها ۳۵ درصد از معنی در یک وضعیت ارتباطی با کلام به دیگری انتقال می‌یابد و ۶۵ درصد دیگر با ارتباط غیر کلامی منتقل می‌شود. آلبرت مهربیان نیز با تجزیه و تحلیل یک ارتباط بین فردی به این نتیجه دست یافته است که تنها ۷ درصد با پیام‌های کلامی به مخاطب انتقال یافته و ۹۳ درصد پیام به طریق غیر کلامی به مخاطب منتقل شده است و قابل تقسیم به این موارد است: ۳۸ درصد با نشانه‌های آوایی و ۵۵ درصد با نشانه‌های چهره‌ای. البته یافته‌ها در پژوهش‌های مختلف با یکدیگر متفاوتند؛ ولی می‌توان چنین نتیجه گرفت که نشانه‌های غیر کلامی در ارتباط بین فردی بسیار مهم بوده، نقش آنان در بسیاری موارد در انتقال معنی از فردی به فرد دیگر بسیار حیاتی است (۴).

مؤلفه‌های غیر کلامی در مثنوی سلسله‌الذهب

مفاهیم حرکات و اشارت اندام‌ها

حرکت اندام‌های انسان شامل حرکت‌ها و حالاتی است که توسط اعضای بدن انجام می‌شود و در بافتی که در آن انجام می‌شود، غالباً هر حرکت دارای یک پیام است. به همین دلیل در زمینه ارتباطات غیر کلامی به صورت جدی بدان می‌پردازند: «قبل از تکامل

ارتباط کلامی همان‌طور که از معنی کلمه برمی‌آید به معنی نوعی از ارتباط است که به وسیله زبان ایجاد می‌شود. «زبان مجموعه‌ای از علائم و نشانه‌های قراردادی است که هر ملت و گروهی برای تفهیم دیدگاه‌ها و نیت خود بکار می‌گیرند. زبان به معنای اعم آن عبارت است از تمام وسایل لفظی و غیر لفظی که برای ایجاد ارتباط و تفاهم میان انسان‌ها به کار می‌رود. توانایی به کارگیری زبان از تفاوت‌های مهم بین انسان و حیوان است» (۱۲).

ارتباط غیر کلامی

واژه ارتباطات غیر کلامی به دامنه وسیعی از پدیده‌ها اطلاق می‌شود که حوزه گسترده‌ای را در بر می‌گیرد. از بیان چهره‌ای و اشاره اندامی تا مد و نمادهای وضعیتی، از رقص و نمایش تا موسیقی و لال بازی، از جریان تأثر انگیز تا جریان ترافیک، از حیطة قلمروجویی حیوانات تا عهدنامه‌های سیاسی، از ادراک فراحسی تا رایانه‌های قیاسی و از بلاغت مرتبط با خشونت تا بلاغت مربوط به پایکوبی های نخستین (۱۳). همچنین، ارتباطات غیر کلامی که به آن «زبان بدن» هم گفته می‌شود، شامل تمامی جنبه‌های ارتباط به جز کلمات گفته می‌شود (۱۴) ارتباط غیر کلامی عبارت است از: پیام‌های آوایی و غیر آوایی که با وسایلی غیر از وسایل زبانی و زبان‌شناسی ارسال و تشریح شده‌اند (۴). ارتباط غیر کلامی دارای اصولی است که بر مبنای آن تفسیر می‌شود: «۱- ارتباطات غیر کلامی در یک زمینه خاص شکل می‌گیرد ۲- در چارچوب زمان و مکان پدید می‌آید ۳- حرکات، رفتارها و اعمال تعاملی و میان کنشی است ۴- مبتنی بر قلمرو هدف و فاصله است ۵- بیش از ارتباط کلامی مورد پذیرش قرار می‌گیرد ۶- همیشه و در هر جو و فضایی به وجود می‌آید ۷- در وضعیت نبود احساسات پنج گانه انسانی به منصفه ظهور می‌رسد ۸- در شرایطی پرابهام و مبتنی بر معانی چندگانه است ۹- بسته به نوع فرهنگ و حوزه‌های جغرافیایی افراد، متفاوت عمل می‌کند ۱۰- جایگزین، مکمل، متعارض و مؤکد ارتباط کلامی اشخاص است» (۱۳).

روش‌های برقراری ارتباط غیر کلامی

ارتباط غیر کلامی انواع مختلفی دارد: ارتباط آوایی، ارتباط دیداری که شامل رفتارهای چهره و چشم می‌شود و ارتباطی که از طریق مولفه‌های زمان، مکان، نشانه‌های محیطی و زیبایی شناسی برقرار می‌شود. همچنین ارتباط غیر کلامی در پیوند با حواس پنج گانه به پنج نوع عمده ارتباط دیداری، شنیداری، بساویی، بویایی و چشایی نیز تقسیم می‌شود (۴). ریچموند و مک کروسکی برای پیام‌های غیر کلامی چندین مقوله در نظر دارند که عبارت‌اند از: ظاهر فیزیکی، اشاره حرکتی و حرکت، چهره و رفتار چشم، رفتار آوایی، فضا، لمس کردن، محیط و زمان.

ظاهر فیزیکی: اولین کانال انتقال پیام‌های ما به مخاطبانمان ظاهر فیزیکی است. ظاهر فیزیکی دارای جنبه‌های بسیاری است که هر یک پیام‌های نهفته‌ای را به وجود می‌آورند از جمله، اندازه بدن، شکل بدن، ویژگی‌های مربوط به صورت، مو، رنگ پوست، قد،

از کنش‌های دیگر بدن می‌شود به رقص و پای کوبی اشاره کرد. رقص یک حرکت احساسی و نشان از شادی و شمع است. در بیت زیر رقص با بانگ نای و دف نشان از مجلس سماع و شادی دارد. سماع اصیل عارفانه رقصی از روی حیرت و جنبش کاملان است، اما در بیت زیر جامی رقص صوفیان ریاکار را جنبشی به سوی نقصان می‌داند.

همه بر بانگ نای و دف رقصان
لیک رقصان به جانب نقصان

در بیت زیر دو نمونه از کنش‌های حرکتی را مشاهده می‌کنیم. با دیدن حریر یک از این کنش‌ها در رفتار یک فرد متوجه حالات او می‌شویم. در مصراع نخست مستانه قدم نهادن، نشانه از رهایی و بی‌بابگی است. در مصراع دوم نیز دژم ایستادن، نشانه از بی‌حرکتی و اکراه است.

بیر مستانه می‌نهاد قدم
آن جوان از بی‌ایستاده دژم

در حرکات و رفتار آدمی شتاب و عجله کردن به خوبی خود را نشان می‌دهد. هر گاه ببینیم که فردی با شتاب راه می‌رود یا با شتاب رانندگی می‌کند به این معنی است که برای رسیدن به مکان مورد نظر عجله دارد. در بیت زیر جامی با استفاده از این حرکت از شاه می‌خواهد که در انجام عدل و انصاف لحظه‌ای درنگ نکنند زیرا عدالت ابر پر آبی است که کشتزار تشنه را سیراب می‌کند. جامعه نیز مانند کشتزار تشنه نیازمند عدالت است.

ملک کشت است و عدل ابر پر آب
ملک دادت خدا به عدل شتاب

ج) حرکت پا: حرکت پا و مفاهیمی که از این طریق منتقل می‌شود از جمله حرکات اندام به کار رفته در این مثنوی است. در ارتباط غیر کلامی زیر پیام‌هایی معنوی رد و بدل می‌شوند؛ پشت پا زدن نشانه‌ی بی‌اعتنا شدن به جهان مادیات است.

پشت پای بر این جهان زده‌ام
خیمه بر اوج لامکان زده‌ام

در نمونه زیر نیز پا از گلیم فراتر بردن نشان از از حدود خارج شدن دارد. هر کسی در کاری که استعداد او را ندارد وارد شود مانند کلنگی است که سودای شکارچی شدن داشت و خود طعمه گردید.

هر که افزون کشد قدم ز گلیم
افکند خویش را به ورطه بیم

در این بیت پای آبله نشان از رنج و سختی دارد. رنجی که مرد غوری در اولین منزل از حج متحمل شد و به علت راه رفتن در مسیر یک منزلی با پاهای مجروح بازگشت.

پای زان پاره پای آبله شد
معه از رنج جوع در گله شد

فرسودن به معنی کهنه و نابود کردن است. اگر در استمرار انجام کاری پای انسان فرسوده و زخمی شود نشان از اهتمام در انجام آن کار دارد. در نمونه زیر نیز جامی کسانی را که سودای ریاست دارند و خود را به خاندان پیامبر منسوب می‌کنند، سرزنش می‌نماید و می‌گوید در این راه تلاش‌های بسیاری کرده‌اند.

شیوه‌های ارتباط کلامی از سوی انسان، ارتباط بدنی از قسمت‌های اصلی سیستم ارتباطی بوده است. اکنون نیز حرکات بدن یکی از وسیله‌های اصلی برای انتقال پیام در ارتباطات انسانی است، زیرا سخن گفتن به تنهایی قادر به انجام آن نیست» (۷). مؤلفه‌های حرکت اندام‌ها در مثنوی سلسله‌الذهب شامل چهار دسته کنش‌های حرکتی بدن، حرکات مختص دست، پا و کمر است. در این مثنوی ۲۰۴ بیت برای انتقال مفاهیم گوناگون از طریق این عناصر مورد استفاده قرار گرفته است.

الف) حرکت سر: در بیت زیر سر به خاک نهادن نشان از تواضع به درگاه خداوند باری تعالی است. سر به زمین نهادن به معنای عبودیت و کرنش در برابر خداوند است. جامی نیز در این بیت با استفاده از این حرکت غیر کلامی از مخاطب می‌خواهد که در برابر خداوند تماماً نیاز باشد.

سر ذلت نهی به خاک نیاز
که تویی کارساز کارم ساز (۲)

سر بلند کردن یکی از حرکات طبیعی سر است و در هر لحظه‌ای می‌تواند در رفتار انسان منعکس شود، اما این حرکت در موقعیت‌های گوناگون برای انتقال پیام و مفاهیم مختلف مورد استفاده قرار می‌گیرد. در بیت زیر نیز سر بالا نکردن نشان از احترام همراه با شرمندگی است. سلطان محمود با بخشیدن زر و گوهر فراوان به ایاز او را خجالت زده می‌کند به همین دلیل او از شرمندگی یاری سربلند کردن ندارد.

که دگر پیش آن شه وال
نتوانست کرد سر بالا (۲)

روی برتافتن یکی از حرکات مختص به سر است. در بافت غیر کلامی این حرکت نشان از برگشت، بی‌توجهی و غفلت از چیزی است. در این بیت نیز بعد از هشجاری از بریدن زلف‌های ایاز پشیمان می‌شود و زلف‌های زیبای او را عمر دراز می‌داند که با این عمل از آن روی برگردانیده است.

بود عمر دراز زلف ایاز
روی برتافتم ز عمر دراز

رو به کسی یا چیزی کردن نشانه از طلب کردن یا استغاثه خواستن است. جامی در این بیت با رو به سوی خدا داشتن همه ارتباطی غیر کلامی از سنخ نگاه کردن ایجاد کرده است.

پرتو روی توست در همه سو
همه را رو به توست از همه رو

ب) کنش‌های حرکتی بدن: حرکات‌های کلی بدن نیز در بافت‌های ارتباطی می‌تواند پیام‌های مختلفی را به دیگران انتقال دهد. در این نمونه خاک راه شدن یعنی در خاک خوابیدن، با خاک یکی شدن و نشانه‌ی فنا شدن در راه یک ایده یا برای یک اصل است. در این بیت ارتباط غیر کلامی از سنخ عمل کردن و مجاهدت بسیار برای چیزی یا کسی است که جامی برای حق چنین شأن و مرتبه‌ای را لحاظ می‌کند.

خیز جامی و خاک این ره باش
هر چه داری به خاک این ره پاش

همین منت کمر تو را خم خواهد کرد همان طور که بار سنگین
کمرت را خم می‌کند
گر بیلابدیت به شهد انگشت
سازدت خم ز بار منت پشت

مفاهیم حرکت‌ها و حالت‌های چهره
حرکت‌ها و حالات چهره از موارد نشانه‌های غیرکلامی به شمار
می‌رود. اشخاص با حرکت‌ها و حالت‌های چهره مانند اخم، لبخند،
گریه و... بدون ایراد کلامی با مخاطب ارتباط برقرار می‌کنند:
«چهره مهم‌ترین کانال غیرکلامی است. این کانال به خصوص اهمیت
زیادی در بیان احساسات و نگرش‌های فرد نسبت به دیگران دارد.
حالت‌های چهره به سرعت عوض می‌شوند و نقشی هم در تعامل
اجتماعی بازی می‌کنند» (۱۵) همچنین، چهره در نشان دادن پیام
بدون استفاده از کلام از مهم‌ترین قسمت‌های بدن به شمار می‌رود؛
چرا که ظرفیت و قابلیت زیادی در به تصویر کشیدن احساسات و
هیجان‌ها و عواطف دارد و بیشتر در روابط میان فردی قابل تشخیص
است؛ زیرا اشخاص هنگام صحبت تمرکزشان بر روی چهره است
تا خود کلام. در مثنوی سلسله‌الذهب مفاهیم چهره شامل حالت‌های
صورت، گریه و خنده است که در ۷۶ مورد نمود یافته و برای انتقال
مفاهیم مختلف به کار رفته است.

الف) مفاهیم صورت: حرکت‌ها و حالت‌های صورت نیز مانند سایر
اعضای بدن در شرایط مختلف می‌تواند پیام‌های زیادی را به مخاطب
یا بیننده منتقل کند. در بیت زیر از زیبایی چهره برای بیان مفهوم
درخشش نور زیبایی خداوند بهره برده است
لمعات جمال او ظاهر
سبحات جلال او قاهر
سیاهی چهره در حالت طبیعی ممکن است دلایل مختلفی داشته باشد.
در بیت زیر روحانی زرتشتی منظور است که شاعر، حالات چهره
و رنگ سیاه صورت را از همجواری آتش بیان کرده و برای انتقال
مفهوم گمراهی مغ زردشتی از آن استفاده کرده است.

رویش از آتش کنشت سیاه
خویش از فعل‌های زشت تباہ
در بیت زیر نیز سیاه روی شدن به معنی بی‌آبرو شدن است.
نافه را چون گشاد مشک فروش
شد سیه زان گراف گفتن روش
چهره انسان در حالت‌های مختلف ممکن است زرد گردد، شاید به
دلیل بیماری! اما در ارتباط غیرکلامی روی زرد مفاهیمی چون ترس،
پریشانی و خجالت را بیان می‌کند. بیت زیر نیز زرد رویی به معنی
شرمندگی است.

آن خسان کین محال می‌طلبند
زرد رویی آل می‌طلبند
سرخ رویی نقطه‌ی مقابل زرد رویی است و نشان از سلامتی و شادابی
دارد. در کارکرد غیرکلامی سرخ رویی نشان از عزت و آبرو است.
کار من تنگ شد ز تنگدلی
سرخ‌روییم ده درین خجلی

بعد از آن پای سعی فرسودند
در نسب راه کسب پیمودند
د) حرکت دست: در برقراری ارتباط اجتماعی بسیاری از افراد با
دستان خود سخن می‌گویند، افراد با حرکات دست بدون صحبت
کردن یا همراه با صحبت کردن پیام‌های گوناگونی را منتقل می‌کنند.
بر چیزی چنگ زدن نشان از توسل و استمرار در آن دارد. بیت زیر
نیز عبارت «چنگ زدن به گرسنگی» به معنای استمرار در گرسنگی
برای دستیابی صفا و نیکی‌ها است.

باید اندر گرسنگی زد چنگ
تا شود بر وی آن مجاری تنگ
در بیت زیر دست مالیدن به معنی آمادگی و حرص شیخ متظاهر
برای خوردن غذاست.

شیخ مالید دست و پیش نشست
برد اول به نان و حلوا دست
مشت کردن دست‌ها معانی مختلفی چون خشم و عصبانیت دارد.
جامی در بیت زیر دستان مشت شده را برای انتقال مفهوم خساست
استفاده کرده است. دستان مشت شده‌ای که سکه‌ای در آن قرار دارد
و اگر پنج انگشت آن را هم قطع کنی نم پس نمی‌دهد.

گر کنندش ز پنجه پنج انگشت
ندهد حبه ای برون از مشت
انگشت اعتراض بر کسی نهادن نشان از عیب جویی از او دارد:

بر کس انگشت اعتراض منه
دین خود رایگان ز دست مده
مردم هرگاه بخواهند به درگاه خداوند دعا کنند و از او چیزی طلب
نمایند. دستان خود را به سمت بالا برده و دعا می‌کنند. در بیت زیر
نیز شاعر مخاطب را تحریک می‌کند تا از مدح گویی دست بردارد
و آن را رها کند و به دعا پردازد.

از ثنا و مدیح دست بردار
به دعای صریح دست برآر
ه) حرکت کمر: کمر یکی از اعضای بدن است که با حرکت یا شکل
آن عباراتی را ساخته‌اند که در بافت‌های مختلف معنا و مفهوم
متفاوتی را به خود می‌گیرد. عبارت‌هایی مانند کمر بستن، کمر
شکستن، خمیدگی کمر و... هر کدام بار معنایی خاصی دارند. در
بیت زیر کمر بستن به معنی آمادگی برای به خاک سپردن عینه و
ریا است.

عاقبت لب ز نوحه در بستند
بهر تجهیزشان کمر بستند
در نمونه زیر «حلقه شدن پشت چون دم سگ» نشان از بار سنگین
بر پشت فرد دارد، زیرا کمر انسان در زیر بار سنگین خمیده می‌شود
و طاقت مقاومت ندارد. پشت شاعر نیز از سنگینی بار دل خمیده
شده است.

چون شد از بار دل گرانم پشت
حلقه شد چون دم سگانم پشت
بیت زیر در مذمت بخل و خساست بیان شده است. شاعر می‌گوید
بخل پدیده‌ای است که اگر اندکی شهد به انگشت تو بیلابدیت زیر بار

ب) مفاهیم گریه: زبان‌شناسان فرهنگی، گریستن را نوعی سیستم فرا زبان می‌دانند که آگاهانه یا به طور ناخودآگاه، در حمایت از انفعال کلامی بروز می‌کند (۱۶). در نمونه زیر گریه، نشان از فریبکاری است.

وان دگر یک بهایای دروغ

کرده آغاز گریهای دروغ

غم عشق غمی جان سوز است، این غم و هجران از معشوق هر لحظه اشکان عاشق را جاری می‌سازد. جامی در بیت زیر به زیبایی گریه عاشق بر رعب و اطلال را بازتاب داده است.

نگذرد زان مرابع و اطلال

تا نسازد ز گریه ملامال

از دیگر مفاهیم گریه می‌توان به اشک ریختن از روی ترحم اشاره کرد. در بیت زیر شاهد گریه انوشیروان پادشاه ساسانی هستیم. این اشک از روی ترحم بر پیر زن ناتوان ریخته می‌شود که در همسایگی او بوده است! البته معنای شرمندگی نیز دارد.

چشم نوشیروان چو آن را دید

از مژه اشک مرحمت بارید

گریه و زاری در بیت زیر نشان از عاشقی دارد؛ عشق شاعر به پیامبر اکرم. جامی از پیامبر می‌خواهد که به گریه و زاری او بنگرد و به سوی او نگاهی بیندازد

زاری من شنو تکلم کن

گریه‌ی من نگر تبسم کن

ج) مفاهیم خنده: ارتباط غیرکلامی خنده در بیت زیر نشان از خوش‌رویی و مهربانی دارد. جامی می‌گوید که طیب باید خوش اخلاق و خنده رو باشد نه ترش روی و سنگ دل.

با همه بذله گوی و خندان روی

با همه مهربان و نیکو خوی

طلعت او شفای بیماران

خنده اش راحت جگر خواران

د) مفاهیم ابرو: در ارتباط غیرکلامی، ابرو شامل مفاهیم بسیاری است و حرکات آن نیز گویای پیام‌های مختلف. در بیت زیر چین در ابرو و گره کردن آن نشان از ترش‌رویی و بد‌عنقی دارد.

نه در ابروش چین ز سنگدلی

نه گره بر جبین ز تنگدلی

طاق ابرو و شکل کمانی آن در جمال‌شناسی قدیم نشان از زیبایی بوده است. در بیت زیر نیز این طاق ابرو برای زیبایی‌یاز به کار رفته و از این طریق شاعر زیبایی‌یاز را منتقل کرده است.

ابرویش قبله صفا کیشان

طاق محراب طاعت اندیشان

ه) مفاهیم خال و خط: از دیگر حالات چهره می‌توان به خال و خط اشاره کرد. در بیت زیر خال چهره معشوق نشان از زیبایی او دارد که سبب رنج و ملال عاشق شده است.

وان دگر گفت دانه آن خال

در دلم کشت تخم رنج و ملال

در نمونه بعد نیز خال و خط نشان از زیبایی دارد که پدر به فرزند خویش می‌گوید از این زیبایی خود مغرور و خود پسند نباش.

پس به این خال و خط مشو مغرور

باش از آرایش رعونت دور

ارتباط دیداری

اولین ارتباطی که بین دونفر برقرار می‌شود، نگاه کردن است. از این رو چشم و نگاه به انسان‌ها در ایجاد روابط اجتماعی به ویژه در زبان بدن وسیله‌ای قدرتمند محسوب می‌شود. چشم‌ها در پیوستگی با چهره آدم‌ها حوزه‌ای وسیع از پیام‌ها را منتقل می‌کنند. افرادی که در روابط اجتماعی خود، نگاه زیبایی به همه دارند، می‌توانند در انجام امور موفق‌تر از دیگران باشند. در حقیقت نگاه کردن به هر چیزی می‌تواند منشأ عشق، نفرت، ترس، دشمنی، کینه یا رنجش را نشان دهد. در حقیقت چشم‌ها بیانگر واقعیات درون هر انسان هستند (۱۷) نگاه می‌تواند مفاهیم مختلفی را القا کند و انواع مختلفی دارد که بر اساس بافت ارتباطی می‌توان آن‌ها را دسته بندی کرد. کارکردهای مربوط به چشم و نگاه در مثنوی سلسله‌الذهب شامل ۸۶ مورد است که در راستای انتقال مفاهیم مختلف به کار رفته‌اند. نگاه از روی مرحمت: شاعر از پیامبر اکرم می‌خواهد که با مرحمت به او نگاه کند.

سویم افکن ز مرحمت نظری

باز کن بر رخم ز لطف دری

نگاه سطحی: نگاه در بیت زیر نشان از نگاهی سطحی و فاقد بصیرت است.

خواب غفلت گرفته چشم دلش

نگذشته نظر ز آب و گلش

نگاه روی حیا: در این بیت شاعر می‌گوید که امام حسین از روی حیا و عفت به کسی خیره نمی‌شود.

از حیا نایدش پسندیده

که گشاید به روی کس دیده

نگاه از روی علاقه: عاشق به دلیل محبت زیاد و علاقه به او، به هر آن چه که زیبا باشد نگاه می‌کند و از آن سرخوش می‌شود.

مه برآید به سوی او نگرد

حسن و خوبی روی او شمرد

نگاه خیره: خیره کردن نشان از مفاهیم مختلفی دارد. در بیت زیر نگاه خیره به معنی از روی تعجب و شگفتی است

چشمشان ناگهان فتاد بر آن

از تحیر شدند خیره در آن

نگاه از روی لذت: بیت زیر نگاه همراه با لذت و نظر بازی اوحدالدین با زیبارویان را نشان می‌دهد.

شمس تبریز دید کاوحد دین

کرده نظاره بتان آیین

تنگی چشم: چشم تنگ و کوچک یک خلقت خدادادی است، اما در عرف برای آن معانی و مفاهیمی ساخته‌اند و برای انتقال پیام از آن استفاده می‌کنند. در بیت زیر چشم تنگ نشانه از عدم بصیرت است

جعبه تیر مارمیت کفش

چشم تنگ سیه دلان هدفش

دم نزدن: این حرکت نشان از سکوت و عزلت و گوشه نشینی از خلق دارد.

به مقالات خلق دم نرنی
به ملاقاتشان قدم نرنی

حرکت لب: در هنگام صحبت لب‌های انسان به حرکت در می‌آید. همین حرکت را شاعر برای انتقال مفهوم شفاعت به کار برده است و از پیامبر می‌خواهد با یک جنبش لب شفاعت او را از خداوند بکند.

لب بجنیان پی شفاعت من
منگر در گناه و طاعت من

لب فروستن نشانه‌ی سکوت کردن است. این حرکت به نشانه‌های متفاوتی به کار می‌رود و حاوی پیام‌های گوناگونی است. شاعر در این بیت سکوت کردن را به نشانه‌ی گفت و گوی درونی و عبادت درونی آورده است.

چشم پوشیده، لب فرو بسته
نفس از صوت و حرف بگسسته

ذاکر شدن قلب نشانه‌ی گفت و گوی درونی است و بی هیچ کلامی شکل می‌گیرد. شاعر در بیت زیر با سکوت (لب خاموش) و بی جنبش بودن لب و بدن این پیام را انتقال می‌دهد: به سکوت و داشتن بدن و دهن و به سخن درآمدن قلب و جان.

قلب او ذاکر است و لب خاموش
قالبش آرمیده جان در جوش

مفاهیم و کارکرد زبان اشیا

محیط زیست به همه شرایط و عوامل فیزیکی، اقتصادی، اجتماعی و زیباشناختی اطلاق می‌شود که اشیا و اموال موجود در کره زمین در حیطه آن قرار دارد... کنش انسان با جهان و طبیعت پیرامونش ارتباط دارد (۱۹) زبان اشیا به معنایی که به اشیا پیرامونمان نسبت می‌دهیم، اشاره دارد. لباس‌هایی که می‌پوشیم، جواهراتی که استفاده می‌کنیم، اشیا زینتی و آرایش مویمان، همه بخشی از زبان اشیا هستند. آن‌ها با ما سخن می‌گویند؛ زیرا ما آن‌ها را با اراده خود انتخاب کرده‌ایم. لباس و جواهرات گویاتر هستند. حلقه نامزدی و انگشتر ازدواج، نکته‌ای ویژه را درباره شخص بیان می‌کنند (۲۰). شاعران و نویسندگان نیز با استفاده از اشیا مفاهیم و پیام‌هایی را منتقل می‌کنند و در راستای غنی‌تر کردن اثر خویش از آن بهره می‌برند. جامی در این راستا از ابزارهای مختلفی چون خوراکی، نوشیدنی، جواهرات، لباس، تیغ، افسر و... در ۸۸ مورد بهره برده است.

شاعر در این بیت یکی از نتایج کارهای نیک و ایمان به خدا را با استفاده از نوشیدن شربت بهشتی عینی می‌کند.

درجات بهشت و حور قصور
شربت زنجبیل یا کافور

شاعر مداومت بر تکرار لاله الاالله را چون میوه‌ای می‌داند که در آغاز رویش تلخ است و در پایان شیرین و خوش مزه. در این مورد تلخ نشان از سختی و حلاوت نشان از عاقبت خوش است.

چشم از چیزی پوشاندن: به معنی توجه نکردن و اهمیت ندادن است. شاعر می‌گوید شایسته نیست که انسان کامل چشم همتش به سوی حصیری باشد و باید به آن توجهی نکند.

عمرها روی ازان نگرداند
چشم همت ازو نپوشاند

چشم خوابناک: یکی از نشانه‌های زیبایی چشم معشوق بوده است.

یاد آن چشم خوابناک کند
چشمشان از غبار پاک کند

چشم مالیدن: نشان از شک و تردید در مورد چیزی که به آن نگاه می‌کند. به همین منظور چشم می‌مالد تا شک و شبهه و خطای دید رفع شود.

چشم مالید و هر طرف گردید
زانچه شب دیده بود هیچ ندید

مفاهیم حرکت‌های دهان و لب

ویرجینیا پی و مک کروسکی می‌گویند که انسان‌ها بر خلاف حیوانات علاوه بر این که از دهان برای خوردن و آشامیدن و بلعیدن و خمیازه کشیدن و استفاده می‌کنند، آن را برای صحبت کردن، آواز خواندن، بوسیدن و... به کار می‌برند (۱۳). الزابت به چند مورد از حالت‌های زبان، لب‌ها و دهان اشاره می‌کند که شامل: لب‌های کشیده با ماهیچه‌های منقبض، لب‌های آویزان، جویدن لب‌ها، غنچه کردن لب‌ها، جمع کردن لب‌ها، انقباض لب‌ها و فرو خوردن سخن و انواع لیخند است (۱۸). در این مثنوی مؤلفه‌های دهان و لب شامل حرکت دهان، لب و بوسه است که در ۷۶ مورد برای انتقال پیام و مفاهیم مختلفی به کار رفته است.

بوسیدن: بوسه یکی از عناصر ارتباطات غیرکلامی است، در بیت زیر زمین بوسی نشانه‌ی سجده کردن و احترام نهادن به مقامی برتر است. جامی در این بیت زمین بوسی قدسیان قدوسی را به نشانه‌ی سجده کردن در بارگاه الهی آورده است.

ای همه قدسیان قدوسی
گرد کوی تو در زمین بوسی

بوسه از روی عشق و محبت: در بیت زیر حریمی فرزانه به مجنون خورده می‌گیرد که خاکبوسی خانه لیلی برای چیست؟ این حرکت مجنون بر ویرانه‌ها نشان از عشق و محبت بی کران او دارد.

مهر ورزی و چاپلوسی چیست
خاکروبی و خاکبوسی چیست

حرکت دهان: کف به دهان آوردن نشان از تلاش برای ذکر گویی و جلب توجه شاه و خود را برای ریا به زحمت انداختن دارد.

آن یکی بر دهان کف آورده
وز کف خود تپانچها خورده

خائیدن به معنی جویدن یکی از حرکت‌های طبیعی دهان است. شاعر از این حرکت در انتقال مفهومی مبتنی بر تکرار سخنان شاعران پیشین بهره برده است و از خود می‌خواهد سخن نو بگوید.

چند خائیدن قدید کسان
لب به نوباوه جدید رسان

باشد این میوه تلخ اول کار

و آخر آرد حلاوت بسیار

مفاهیمی که در مورد خوراکی‌ها و نوشیدنی‌ها به کار می‌رود ممکن است نشان از مهمان نوازی، موقعیت بالا یا پایین اجتماعی و یا حس لذت داشته باشد. در این نمونه خوان و طعام نشان از احترام و عزت با مهمان است.

ساخت آراسته به رسم کرام

خوان و خانه به گونه گونه طعام

در بیت زیر شاعر از زمرد که یک سنگ قیمتی است به عنوان عنصر غیر کلامی استفاده کرده است؛ در باور قدما زمرد افعی را کور می‌کند و در اینجا پیر مانند زمردی است که نفس افعی مانند را کور می‌کند.

نفس افعی و پیر خضر شمار

کور میسازدش زمردوار

نمونه زیر در مورد قاریان بی اخلاص است. شاعر قاری عاری از اخلاص را مانند زری می‌داند که ارزش آن کم از مس است.

هر چه اخلاص نیست اکسیرش

گر زر ناب کم ز مس گیرش

تیغ یکی از ابزارهایی است که شاعر از آن برای پرداخت معانی بهره برده است. در این مثال تیغ تیز بر سر نشان از اجبار کردن فردی برای انجام کاری است. که شاعر راهب را در کار خود استوار می‌داند و می‌گوید اگر تیغ بر سر او نهند از عمل خویش دست برنمی‌دارد.

تیغ تیزش اگر نهند به سر

نهند پا ز جای خویش بدر

خاصیت تیغ برندگی است. شاعر برای انتقال مفهوم تاثیر زبان از این وسیله استفاده کرده است.

چون بزرگ عرب بدید آن حال

به ملامت کشید تیغ مقال

شیوه‌های پوششی و برخورد با پوشش یکی دیگر از ارتباط‌های غیر کلامی است. در بیت زیر حاصل مفهوم پاره کردن جیب و چاک زدن خرقة، نشان از حالات معنوی و نشانه وجد و شور سالک برای نزدیک شدن به مقام الهی است.

و آن دگر جیب و خرقة چاک زده

دم به دم آه دردناک زده

خلعت به معنی لباسی است که به عنوان هدیه از مقامی بالا به زیر دستی عطا می‌شود. در بیت زیر خلعت نشان از مقام پیامبری دارد که خداوند به حضرت ابراهیم عطا می‌نماید.

افسر دولتش نهاد به سر

خلعت خلتش فکند به بر

بستر از حریر نشان از مقام و ثروت دختر شاه و توجه زیاد به ن دختر دارد.

هر شب از بهر خواب تا به سحر

از حریرت فکنده‌ام بستر

زر و زیور نشان از دارایی و ثروت دارد. در بیت زیر نیز جامی دریغ می‌خورد بر حال شاهی که به خاطر زیورات دست به ظلم برد.

حیف باشد ز شاه فرخ فر

ظلم جوید پی زر و زیور

هدیه‌ها و صله‌ها نیز بارمعنایی دارند و در متن برای انتقال مفاهیم گوناگون به کار می‌روند. در مثال زیر سلطان محمود، دهان عنصری را به خاطر سرودن شعر در مورد زلف‌های ایاز سه بار پر از گوهر می‌کند، این حرکت نشان از شور و شادی سلطان دارد.

داد فرمان که گوهر آوردند

دهنش را سه باره پر کردند

آن دهانی که ریخت بر وی در

ساختش از سه باره گوهر پر

یکی دیگر از مفاهیمی که در رابطه با گوهر در ادبیات کاربرد فراوان دارد، ذر یا گوهر سفتن است که معنای لغوی آن سوراخ کردن جواهر برای استفاده است. در مثال زیر نشانه از این دارد که خرد توانایی کار دقیق و با ظرافتی چون وصف حق را ندارد، بلکه این عمل تنها با استفاده از صفات حق میسر است.

وصف حق حق به خود تواند گفت

این گهر را خرد تواند سفت

انگشتر استفاده‌های مختلفی دارد. یکی از این استفاده‌ها انگشتری است که مهر پادشاهی را بر نگین آن حک می‌کردند و زینت ده دست پادشاه بود. به همین دلیل در موارد بسیاری خاتم به معنای حکمرانی و حکومت کردن به کار می‌رود.

ده ز اورنگ خسروی پشتش

خاتم ملک کن در انگشش

مفاهیم بویایی

تحقیقات نشان می‌دهند که ما آنچه را می‌بوییم، در مقایسه با آنچه می‌بینیم یا می‌شنویم، مدت زمان بیشتری به خاطر می‌سپاریم (۲۱). در مثنوی سلسله‌الذهب نیز فراگرد بویایی در ۱۲ مورد به عنوان عنصر غیر کلامی استفاده شده است.

در بیت زیر شمیم مشک تار نشان از خوش بویی پیامبر و لطف و برکت وجود او دارد.

هر کجا بگذری چو باد بهار

ندمد جز شمیم مشک تار

شاعر واردات الهی به قلب عارف را همچون بوی گل و نسیم جان افزا در نظر گرفته است.

می دهد بوی گل و نسیم سحر

لیک ازان مرد خفته را چه خبر

عاشق واقعی همه چیز را معشوق می‌بیند و در هر امری به دنبال این است که یاد معشوق را پاس بدارد. در این نمونه بوی خوش گل نشان از معشوق بوی معشوق دارد.

وقت گل سوی باغ بشتابد

بو که از باغ بوی او یابد

در بیت زیر بوی باد شمال نشانی از قرآن مجید است.

بود جان بخش بوی باد شمال

که وزید از مهب لطف و جمال

از حساس‌ترین حس‌های بشر است که تاثیر شگرفی در تعاملات انسانی دارد و از دیر باز از این شیوه در روابط انسانی استفاده شده است. یکی از محققان می‌نویسد که انسان‌ها همواره در طول تاریخ به این نوع تعامل متکی بوده‌اند و حس لامسه در سر تا سر بدن آدمی قرار دارد (۲۴). در مثنوی سلسله‌الذهب شاعر ۱۹ بیت را به تماس اختصاص داده است. در بیت زیر عبارت «در بر کشیدن» به معنای در آغوش گرفتن است. آغوش یکی از نزدیک‌ترین نوع تماس‌ها به شمار می‌رود. در این نمونه به آغوش کشیدن مردگان نشان از توجه به غیر خدا دارد.

زننده جاودان تو را بر سر
مردگان را چه می‌کشی در بر

یکی دیگر از نمودهای تماس لمس کردن است. در بیت زیر لمس حجرالاسود نشان از تبرک و عبادت دارد.

زد قدم بهر استلام حجر
گشت خالی ز خلق راه و گذر

در مثال زیر نیز شاعر دست در کمر کردن را به عنوان یکی از موارد تماس آورده و این تماس نشان از وصال و محبت بین عاشق و معشوق دارد.

گه بدو دست در کمر کردی
گه ز لبهای او شکر خوردی

مفاهیم مکان و زمان

هال فضا را زبان خاموش یا بعد ساکت می‌نامد (۲۱)؛ بنابراین محیط بیشتر از طریق غیرزبانی و در برخی موارد از طریق زبانی به فرد نشان می‌دهد که چگونه راه برود بنشیند، بایستد و دست کسی را بگیرد، در چه فاصله‌ای از شخص دیگر بایستد و برای چه مدتی (۲۵). نحوه استفاده ما از فضا ادعای مالکیت بر آن دفاع از آن یا اجازه ورود دیگران به آن به میزان زیادی از راه پیام‌های غیر کلامی ارسال شده، تعیین می‌شود (۲۶). مؤلفه‌های مکان، زمان، فاصله و جهت در سلسله‌الذهب در ۶۴ مورد برای بیان مفاهیم و انتقال پیام‌های گوناگون به کار رفته است.

کناره‌گرفتن، به معنی به گوشه نشینی است و در بیت زیر نشانه از منزوی شدن و به جایی خزیدن است، نیز حالت به انزوا رفتن دارد.

از همه مردمان کناره‌گزید
ترس ترسان در آن مناره‌خزید

در مثال زیر نوع ارتباط غیر کلامی: فضا-مکان است. نقطه خاک گشته مأوایش نشانه از دور شدن از محیط انسانی و در گوشه‌ای عزلت کردن است.

شده امروز و دی و فردایش
نقطه‌ی خاک گشته مأوایش

خارج از اختلاف روز و شب بودن نشانه از بیرون شدن یا بیرون بودن از جبریت زمانی و مکانی است.

خارج از اختلاف روز و شب است
وقت را گاه این و گاه اب است

در این بیت شب یک زمان نامشخص است و کلمه وقت نیز نشان از خارج شدن از سیطره زمان و مکان دارد. در این بیت با استفاده

مفاهیم آواها و صداها (پیرا زبان)

رفتارهای آوایی بررسی جنبه‌های گوناگون صدا در جریان ارتباط است که بدان پیرا زبان نیز می‌گویند و شامل کلیه نشانه‌های آوایی می‌شود. نمادها و نشانه‌های شنیداری از طریق اندام حس گوش و نظام شنوایی دریافت می‌شوند. این صداها با تجربیات شخصی و پیشینه‌های ذهن در آمیخته می‌شوند و معنای ویژه‌ای را تولید می‌کنند (۲۲). صدا یکی از علایم غیربیانی، منعکس‌کننده عکس العمل درونی و حالت‌گوینده است و می‌تواند به منظور تقویت مناسب برای پیام‌های بیانی، کنترل و توسعه یابد. رسایی صدا، نشان دهنده علاقه و توجه به شنونده است، و عامل ارزشمندی در انتقال مطلوب پیام بیانی است. مؤلفه‌های دیگری چون، کیفیت، حجم صدا، درجه و آهنگ صدا با توجه به شرایط مختلف پیام‌های متفاوتی را القا می‌کنند (۲۲). آواگری غیر کلامی به معنای به کار بردن اصوات غیر کلامی برای انتقال پیام و معنی به خصوصی است. آواها یکی از عناصر پر کاربرد غیر کلامی در سلسله‌الذهب هستند. شاعر از این مؤلفه در ۶۹ مورد برای انتقال مفاهیم و پیام‌های مورد نظر بهره برده است.

همه در راه و راه می‌جویند

در غمات آه آه می‌گویند

در بیت بالا آه کردن به منزله‌ی یک ارتباط غیر کلامی پیام‌انده از فراق را انتقال می‌دهد که جامی به خوبی از آن حالت‌انده مشتاقان خداوند را نشان داده است.

می‌زند شیخ ما ز شور و شغب

صیحه صبحگاه و هی می‌شب

در مثال بالا صیحه صبحگاهی و هی می‌شبانگهی نیز ارتباط‌هایی غیر کلامی از سنخ آواهای غیر کلامی‌اند که به نشانه‌ی وجدهای عرفانی و معنوی به کار رفته‌اند.

چون ز واعظ شنید آن سخنان

جست از جای خویش نعره زنان

نعره بان و فریاد بلند و بدون کلام است. در بیت بالا نشان از اشتیاق فرد برای زیارت خانه خدا دارد.

تیز برداشت همچو چنگ آواز

غزلی جانگداز کرد آغاز

یکی از نمودهای آوا در این مثنوی موسیقی و آواز است. آواز کاربردهای بسیاری دارد؛ از مجالس بزم و سماع گرفته تا آواز عاشقانه. در بیت بالا آواز عینه از دوری ریا غزل سوزناک می‌خواند و نشان از میزان غم فراق است.

تحفه آن گفت و گوی را چو شنید

از جگر آه دردناک کشید

آه دردناک یک آوای غیر کلامی و نشان از جدایی و عشق دارد.

مفاهیم تماس

تماس بدنی بنیادی‌ترین شکل ارتباطات است. نحوه لمس کردن، میزان لمس کردن و هدف از لمس کردن در نتیجه هنجارهای فرهنگی به وجود می‌آید. لمس کردن گونه‌هایی دارد. مثل دست دادن، نوازش کردن، در آغوش کشیدن، گرفتن بازو. لمس کردن یکی

مفاهیم دهان و لب در حرکات دهان، لب و بوسه در ۷۶ مورد آمده و مفاهیم گوناگونی چون عشق، احترام، سکوت و... را منتقل کرده است. مفاهیم و حالات چهره شامل صورت، گریه و خنده ۷۶ مورد را به خود اختصاص داده است. آوای غیرکلامی نیز در ۶۹ نمونه با مواردی چون ناله و آه، آواز، موسیقی، فغان، نعره و... به کار رفته است. مؤلفه مکان و زمان و فاصله نیز شامل ۶۴ مورد برای انتقال مفاهیمی چون عزلت و گوشه نشینی، نزدیکی به خدا، وصال معشوق و... مورد استفاده قرار گرفته است. تماس بدنی شامل ۱۹ نمونه و فراگرد بویایی نیز در ۱۲ مورد جزو کمترین‌ها هستند.

References

1. Shafi'i Kodkani, Mohammad Reza (2010). From Jami era to our era, third edition, Tehran: Ni.
2. Jami, Abdul Rahman, (2018), Masnavi Haft Aurang, revised by Morteza Madras Gilani, third edition, Tehran: Mehtab.
3. Mahmoudi, Maryam and Afarakhta, Al-Hiyar and Namjo Karamet (2015), "Non-verbal communication in the narratives of Beyhaqi history", Kaush Nameh, Volume 17, Number 32, pp. 201-231.
4. Farhani, Ali Akbar (1375), Human Communication (Basics), Volume 1, Tehran: Times.
5. Farhani, Ali Akbar, Faraji Hossein (1388). "The language of the body from the perspective of Maulana in Masnavi Mawani", the international conference of the world thoughts of Maulana Jalaluddin Balkhi.
6. Bercovites, Leonardo (2009), Social Psychology, Mohammad Hossein Farjad and Abbas Mohammadi Asl, second edition, Tehran: Asatir Publishing House.
7. Mohsenian Rad, Mehdi (2014), Communication Studies. 15th edition Tehran: Soroush.
8. Bolton, Robert (1381), Psychology of Human Relations (People Skills), translated by Hamidreza Sohrabi, fifth edition, Tehran: Rushd Publications.
9. Samovar, Larry and others (1379), communication between cultures,

از زمان شب و وقت شاعر نشان می‌دهد سری سقطی دچار قبض گشته است.

یک شبی وقت خویش باز نیافت

لذت سجده نیاز نیافت

در بیت زیر نیز دور نشستن نشانه از عزلت گزیدن و تنهایی، همچنین نشانه از دور شدن از فضای انسانی است.

صوفی‌بی بود دور بنشسته

عقد صحبت ز خلق بگسسته

در نمونه زیر شاعر از فاصله برای بیان مفهوم مورد نظر خویش استفاده کرده است. قرب به معنای فاصله نزدیک و بعد به معنای دوری است. در این نمونه شاعر نزدیکی به اهل بیت را نردبان ترقی و بزرگی و دوری از آنان را مایه گمراهی و ضلال می‌داند.

قربشان پایه علو و جلال

بعدشان مایه عتو و ضلال

در نمونه پایین جوار و قرب نشان از نزدیکی به خداوند دارد. شاعر مفهوم نزدیکی دین اسلام به خدا و دوری ترسا از خداوند را با عاشق شدن دختر ترسا بر پسری مسلمان و در نهایت مسلمان شدن او نشان می‌دهد.

یاقم بار در جوار خدای

داد در پیشگاه قریم جای

نتیجه گیری

ارتباط غیرکلامی از انواع ارتباط مهم و تأثیرگذار در روابط میان انسان‌ها است. این نوع ارتباط نه تنها در ارتباط‌های روزمره میان انسان‌ها بلکه در آثار داستانی و شعری نیز از اهمیت والایی برخوردار است به همین دلیل در این پژوهش به انواع، کیفیت و چگونگی این ارتباط پرداخته شد. در پژوهش انجام شده انواع ارتباط غیرکلامی موجود در مثنوی سلسله‌الذهب استخراج گردید و پیام‌های حاصل از آن‌ها مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت که موارد زیر را نشان می‌دهد.

به طور کلی ۹ نوع ارتباط غیرکلامی حرکات و اشارات اندام‌ها، لمس و تماس بدنی، مفاهیم لب و دهان، ارتباط دیداری، مفاهیم چهره، بویایی، آوای غیرکلامی، کاربرد زبان اشیاء و مکان از میان انواع مختلف ارتباط‌های غیرکلامی در این اثر یافت شد. هر یک از این انواع کلی دارای زیرشاخه‌هایی هستند که هر یک مفاهیمی را با توجه به سبک و سیاق کلام ابیات قبل و بعد از خود به خواننده منتقل می‌کنند. در واقع این نوع ارتباط غیرمستقیم سبب می‌شود نویسنده بدون نیاز به توضیح دقیق و موشکافانه مفاهیم و پیام‌های بیشتری را منتقل کند و تأثیر بیشتری بر خواننده بگذارد.

حرکات و اشارات اندام ۲۰۴ مورد را به خود اختصاص داده است که شامل حرکت سر، پا، کمر، دست و کنش‌های حرکتی بدن است. این مورد پرسامدترین از مؤلفه‌های غیرکلامی است. کارکرد زبان اشیاء با استفاده از ابزاری چون لباس، خوراکی‌ها و نوشیدنی، جواهرات، تیغ و... در ۸۸ مورد به کار رفته است. ارتباط دیداری در ۸۶ مورد و در مواردی چون نگاه خیره، نگاه از روی علاقه، نگاه از روی حیا، نگاه ترحم آمیز و... مورد استفاده قرار گرفته است.

- organizations, Volume 12, Number 3, Environmental Technology.
20. Meiser, Gil and Michele T (2013), Dynamics of Human Communication, translated by Hawa Saberamoli, Tehran: University of Radio and Television.
21. Berko, Ray M., Welvin, Andrew D., and Welvin Darin R. (2013). Communication Management, translated by Seyyed Mohammad Arabi and Dawood Ezadi, Cultural Research Office.
22. Karimi, Abdulazim, (2008), symbolic and non-verbal model in the education of the invisible, Tehran: Menadi Tarbiat.
23. Klanter, John W. (2016), Speech communication between people, translated by Seyyed Akbar Hosseini and Qasim Kabiri, second edition, Tehran: Amir Kabir Publications.
24. Rooney, Andy (2012), The Wonders of Body Language, translated by Abolfazl Amir Diwani, Success Weekly, vol. 238, July 2012, pp. 31-30.
25. Smith, Alfred J. (1379), Communication and Culture, translated by Mehdi Babaei Ahri, Tehran: Samt.
26. Fargas, Joseph, P. (1379), Psychology of social interaction: interpersonal behavior, translated by Khashayar Beigi and Mehrdad Firoz Bakht, second edition, Tehran: Abjad.
- translated by Gholamreza Kiyani and Akbar Mir Hosni, Tehran: Baz.
10. Rezaei, Iraj (2008), an introduction to the verbal communication of traffic police in the interaction of people, Traffic Management Studies Journal. No. 14. Summer 2018. pp. 85-108
11. Fayazi Barjini, Leila (1388), alternative and complementary communication methods of speech, No. 92, Exceptional Education Journal, August 1388, pp. 44-55.
12. Kahani Moghadam, Kazem (1370), Psychology and Language Education, Tarbiat Journal, February 1370, Vol. 56, pp. 28-31.
13. Richmond, Virginia P. and James C., McCroskey (2008), Nonverbal Behaviors in Interpersonal Relationships (Nonverbal Communication Textbook), translated by Fatemeh Sadat Mousavi and Zhila Abdullapour, under the supervision of Gholamreza Azari, second edition, Tehran: Danje.
14. Wood, Julieati (1379), Interpersonal Communication, Psychology of Social Interaction, translated by Mehrdad Firouzbakht, Tehran: Mehtab.
15. Wainwright, Gordon (2013), Body language, translated by Ramin Karimi, 7th edition, Tehran: Shellac.
16. Cutler, Jeffrey (2008), The Language of Tears (a psychological view of crying), translated by Tahira Javahersaz, Tehran: Javane Rushd.
17. Karabi, Zhanst (2018), an analysis on the contribution of non-verbal communication in social interaction, Cultural Research Society, year 2, 102-119.
18. Konke, Elizabeth (1392), Body language in human language, translated by: Zahra Nemati, Ch2. Tehran: Hirmand.
19. Moharramnejad, Nasser (2018), Reviewing the structure and performance of non-governmental environmental